

The Social History of the Senses in Military Service and Its Representation in Cinema

Amirsaman Solaymani Tapehsari*

Abstract

This study examines the sensory experiences of soldiers in military environments and their cinematic representations. The main research problem revolves around how military service alters sensory perception and how war films depict these lived experiences. Using a qualitative approach, the research combines field observations in training camps, analysis of official documents (medical exemption regulations, military manuals), and close reading of four war films: *The Human Condition II*, *The Thin Red Line*, *Wooden Crosses*, and *The Red Badge of Courage*. Findings reveal that vision and hearing dominate as tools for surveillance and obedience, reinforcing military hierarchy, while smell, taste, and touch are systematically suppressed. The film analysis demonstrates that cinema—through techniques such as low-key lighting, sound design, and haptic visuality—can authentically portray the sensory realities of soldiers, such as the terror induced by battlefield darkness or the tension of enforced silence, surpassing official narratives in complexity. The study underscores the critical role of sensory history in reconstructing military life and highlights cinema's capacity as a multi-sensory medium to bridge the gap between institutional discipline and individual experience.

Keywords: social history, social history of senses, sensory experience, military service, war cinema.

* Doctor of Medicine, Shiraz University of Medical Sciences, Shiraz, Iran, amir_saman@icloud.com

Date received: 12/03/2025, Date of acceptance: 24/05/2025

Introduction

This study examines the evolution of soldiers' sensory perception in military environments and the ways in which cinematic war films portray those sensory experiences. The primary question is how sensory experience is shaped under military discipline and the techniques by which cinema represents it. The aim is to analyze the role of military hierarchy in amplifying or suppressing the five senses and to assess cinema's capacity to convey these lived experiences to audiences. The key research questions are: How does the barracks environment reconfigure soldiers' five senses? What cinematic techniques are used to represent the sensory dimensions of military service?

Previous work includes studies on the social history of the senses (Smith 2015) and the social history of military environments. Research by Hasanpour (2018) emphasizes the role of smell in historical understanding, while Klassen (2012) highlights the importance of touch in social identity. Mortenson and Springer (2019) investigate soldiers' everyday sensory lives. Since few studies have addressed cinema's interaction with these sensory experiences, this paper innovates by combining methods from social-sensory history with film analysis to elucidate soldiers' sensory experiences.

Materials & Methods

This qualitative study triangulates field, documentary, and cinematic data to increase validity. Sensorily-rich experiences of the author and purposive field observations among trainee soldiers in a barracks formed the core data. Four war films were selected purposively to ensure geographic (United States, Japan, France), historical (American Civil War; World Wars I & II), and sensory-technique diversity: *The Human Condition II* (Japan); *The Thin Red Line* (United States); *Cross of Iron* (France); *The Red Badge of Courage* (United States).

Data collection instruments included systematic observation and recording of sensory experiences during basic training. Documentary analysis focused on military regulations (medical exemption codes) and training manuals to extract sensory-related concepts. Film analysis examined cinematic techniques—lighting, sound design, and *mise-en-scène*—to identify sensory strategies. Finally, a comparative-analysis method compared field findings with cinematic representations.

Discussion & Results

Dominance of Sight and Hearing in Military Spaces. Sight serves as commanders' principal tool for enforcing visual discipline—drill formations, parade ground inspections, and salute ceremonies. In the training camp, emphasis on “visual uniformity of ranks” symbolizes military order. Hearing is reinforced as a mechanism of obedience: soldiers must respond instantly to vocal commands. In *The Red Badge of Courage*, the synchronized beating of drums underscores that the unit's cohesion depends on auditory cues.

Suppression of Smell, Taste, and Touch. Smell: The stench of sweat and unwashed bodies is officially ignored. In *wooden crosses*, soldiers use handkerchiefs to block comrades' odors; in one scene in *The Thin Red Line*, a soldier neutralizes the smell of corpses by inserting a cigarette butt into his nostrils. Taste: Food flavor is inconsequential to commanders; hurried meals leave no time to savor taste. Touch: Physical contact is permitted only in life-or-death emergencies (e.g., saving a wounded comrade). *The Thin Red Line* portrays soldiers touching the bodies of the fallen as the only sanctioned form of tactile engagement.

Cinematic Representation of Sensory Experience. Lighting: In *Wooden Crosses*, low-key lighting recreates the darkness of the front line, conveying the terror, violence, and despair of World War I with stark realism (Thompson). This technique immerses viewers in the soldiers' compromised visual field, obscuring facial and environmental details exactly as real front-line darkness would. Sound Design: In *The Red Badge of Courage*, John Huston begins with drumbeats to evoke the auditory rhythm of a military company; the drum sound carries over into the following scene of the resolute, marching platoon, reinforcing auditory discipline. In *Wooden Crosses*, the menacing echo of German tunneling emerges as an off-screen soundscape, heightening soldiers' fear of unseen threats.

These cinematic devices reconceptualize the social history of war by treating the senses as objective historical agents. The suppression of smell, taste, and touch in both barracks regulations and filmic narrative not only serves operational needs but also enforces social distance: forbidding casual touch (e.g., handshakes) cements hierarchical boundaries, while tactile contact is relegated to emergencies.

Conclusion

Empirical findings and cinematic analyses show that militarization transforms the soldier's body into an instrument of discipline by enhancing sight and hearing while

suppressing the other senses. This process serves not only operational purposes but also reinforces hierarchical relations. Cinema, through techniques such as low-key lighting and sound design, enables the reconstruction of a “sensory history.” Compared to official narratives, cinema reflects more complex dimensions of the soldier’s lived experience. This study underscores the importance of a social history of the senses approach in understanding soldiers’ everyday lives. Such an analysis not only exposes the shortcomings of official accounts of military service but also deepens our understanding of the militarized, disciplined body by revealing the role of the senses in shaping power relations. It is recommended that future research explore the historical transformations of soldiers’ sensory experience across different cultures and the role of art in representing them.

Bibliography

- Classen, Constance (2012), *The Deepest Sense: A Cultural History of Touch*, Urbana, Chicago, and Springfield: University of Illinois Press.
- Corbin, Alain. (1986), *The Foul and the Fragrant: Odor and the French Social Imagination*, Leamington Spa, Hamburg, and New York: Berg Publishers.
- Deputy of Training and Education, Border Guard Command, Law Enforcement of the Islamic Republic of Iran (2021), *Soldier’s Handbook: Special Edition for Border Guards* [*Dānestani-hā-ye Sarbāz: Vizhe-ye Marzbāni*], Tehran: Naja Publishing [In Persian].
- French, David. (2005), *Military Identities: The Regimental System, the British Army, and the British People, c.1870–2000*, New York: Oxford University Press.
- Hall, John E. & Michael E. Hall (2021), *Guyton and Hall Textbook of Medical Physiology* (14th ed.). Philadelphia: Elsevier.
- Hasanpur, Mohamad (2018), Analysis of social photographs based on the social history of smell, *Social History Research*, 8(2), 19–40 [In Persian].
- Hasanpur, Mohamad (2021), Haptic perception in the analysis of social photographs, *Social History Research*, 11(1), 35–62 [In Persian].
- Howes, David (Ed.) (2005), *Empire of the Senses: The Sensual Culture Reader*. Oxford and New York: Berg Publishers.
- Medical Examination and Exemption Bylaw for Conscripts of Public Conscription. (2014), Retrieved July 24, 2023, from <https://vazifeh.police.ir/page/page-news?id=1000197> [In Persian].
- Mohammadioun, Mazyar & Mohamad Hasanpur (2023), The analytical study of the social history of sound based on the photographic documents of the Qajar era, *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 20(120), 43–56.

163 Abstract

- Mortenson, Christopher R. & Paul J. Springer (Eds.) (2019), *Daily Life of U.S. Soldiers: From the American Revolution to the Iraq War*, Santa Barbara: Greenwood.
- Nuland, Sherwin B. (2005), *Doctors: The History of Scientific Medicine Revealed Through Biography*, Chantilly: The Teaching Company.
- Reinarz, Jonathan (2014), *Past Scents: Historical Perspectives on Smell*, Urbana, Chicago, and Springfield: University of Illinois Press.
- Smith, Mark M. (2007), *Sensing the Past: Seeing, Hearing, Smelling, Tasting, and Touching in History*, Berkeley: University of California Press.
- Smith, Mark M. (2015), The social history of the senses. In: *Social History: Knowledge, Method, Education [Tārikh-e Ejtemā'i: Dānesh, Ravesh, Āmuzesh]*, (pp. 34–52), Translated by Ebrahim Mousapour Besheli & Mohammad Ebrahim Baset, Tehran: Samt [In Persian].
- Strachan, Hew (2020), "Michael Howard and the dimensions of military history," In: *War in History*, 27(4), 536–551.
- Thompson, Kristin (2018), The darkness of war in Wooden Crosses, *The Criterion Channel*. Retrieved May 2, 2025, from <https://www.criterionchannel.com/the-darkness-of-war-in-wooden-crosses>.

تاریخ اجتماعی حواس در خدمت سربازی و بازنمایی آن در سینما

امیر سامان سلیمانی تپه‌سری*

چکیده

مسئله‌ی اصلی این مطالعه، بررسی تجربه‌های حسی سربازان در محیط‌های نظامی و بازنمایی آن در سینما است. پرسش پژوهش، چگونگی تأثیر خدمت سربازی بر ادراک حسی افراد و شیوه‌های بازنمایی این تجربه در آثار سینمایی است. روش تحقیق مبتنی بر تحلیل کیفی است که از طریق مشاهدات میدانی در پادگان آموزشی، بررسی اسناد رسمی (آیین‌نامه‌های معافیت پزشکی و کتابچه‌های نظامی) و تحلیل چهار فیلم شاخص جنگی («وضع بشر ۲»، «خط باریک قرمز»، «صلیب‌های چوبی» و «نشان سرخ شجاعت») انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهند که در فضای نظامی، حواس بینایی و شنوایی به عنوان ابزارهای نظارت و اطاعت، نقش مسلطی در حفظ سلسله‌مراتب و انضباط دارند؛ در حالی که حواس بویایی، چشایی و لامسه، به شکلی هدفمند سرکوب می‌شوند. بررسی فیلم‌ها آشکار می‌کند که سینما با روایت نقش دستورات حسی در تثبیت سلسله‌مراتب نظامی و نیز با بهره‌گیری از تکنیک‌های نورپردازی و طراحی صدا، توانسته است ابعاد پیچیده‌تری از تجربه‌ی حسی سربازان را نسبت به روایت‌های رسمی، بازتاب دهد. این پژوهش بر اهمیت توجه به تاریخ اجتماعی حواس در بازسازی روایت‌های تاریخی تأکید کرده و نشان می‌دهد که سینما به مثابه‌ی رسانه‌ای چندحسی، امکان بازآفرینی عینی‌تر زیست سربازی را فراهم می‌کند.

کلیدواژه‌ها: تاریخ اجتماعی، تاریخ اجتماعی حواس، تجربه‌ی حسی، خدمت سربازی، ژانر جنگی.

* دکترای عمومی پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران، amir_saman@icloud.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۰۳

۱. مقدمه

سربازی تجربه‌ای جهانی است که به شکل‌های مختلفی در زندگی انسان‌ها حضور داشته است؛ برخی مستقیماً در جبهه‌های نبرد حضور یافته‌اند، بعضی تنها سربازی اجباری را از سر گذرانده‌اند و بسیاری دیگر از طریق مشاهده‌ی اطرافیان با آن آشنا شده‌اند. یکی از مهم‌ترین تفاوت‌های تجربه‌ی سربازی در پادگان‌های نظامی با سایر مراحل زندگی فرد، تغییر در شیوه‌ی ادراک و کاربرد حواس پنج‌گانه است. تحولات حسی سربازان عموماً در روایت‌های رسمی و به ویژه در سینمای جنگی ایران به درستی منعکس نشده‌اند. مطالعه‌ی زندگی روزمره و تجربه‌های حسی سربازان، نیازمند بهره‌گیری از تاریخ اجتماعی است؛ چرا که روایت‌های تاریخ رسمی از جنگ‌های بزرگ و فرماندهان نظامی، قادر به بازتاب تجربه‌ی سربازان عادی نیستند. برخلاف تاریخ رسمی که بر چهره‌های مشهور استوار است، تاریخ اجتماعی بر مطالعه‌ی زندگی روزمره‌ی مردم عادی تمرکز دارد و تلاش می‌کند تجربه‌ی زیسته‌ی گروه‌های فرودست را بازسازی کند (اسمیت ۱۳۹۴: ۳۴۶). این رویکرد، با ارائه‌ی تصویری کامل‌تر از نگرش‌ها، رفتارها و فرهنگ عمومی، فهم ما از دوره‌های تاریخی را عمیق‌تر می‌کند (اسمیت ۱۳۹۴: ۳۵۰، ۳۵۲). با این حال، تاریخ اجتماعی نیز غالباً با تکیه‌ی افراطی بر حس بینایی روایت شده است (اسمیت ۱۳۹۴: ۳۴۷). در پاسخ به این کاستی، حوزه‌ی «تاریخ اجتماعی حواس» شکل گرفت که به مطالعه‌ی شنیدن، بویدن، لمس کردن و چشیدن در تجربه‌های تاریخی می‌پردازد.

مسأله‌ی اصلی این پژوهش بررسی این نکته است که تجربه‌ی حسی سربازان در محیط‌های نظامی چگونه شکل می‌گیرد و تولیدات سینمایی برای به تصویر کشیدن تجربه‌ی حسی و زیسته‌ی سربازان، به چه ظرافت‌های تکنیکی‌ای توجه کرده‌اند.

پرسش‌های اصلی تحقیق عبارت‌اند از: تجربه‌ی حسی سربازان در پادگان‌های نظامی چگونه تغییر می‌کند؟ سینما از چه ابزارها و تکنیک‌هایی برای بازنمایی این تجربیات بهره می‌گیرد؟

یکی از فرضیه‌های پژوهش حاضر این است که تجربه‌ی حسی سربازان در فضای نظامی، تحت تأثیر نظم و انضباط نظامی به شکلی هدفمند تغییر داده می‌شود و این تجربه‌ی حسی در برخی از آثار سینمایی جهانی بازنمایی شده است. فرضیه‌ی دیگر این مطالعه این است که در زندگی نظامی، حواس بینایی و شنوایی بر سایر حواس تسلط می‌یابد و حواس بویایی، چشایی و لامسه به صورت نظام‌مند سرکوب می‌شوند.

پژوهش حاضر با رویکردی کیفی، بر پایه‌ی تجربیات میدانی نگارنده در دوره‌ی آموزشی نظام وظیفه و تحلیل اسناد رسمی نظامی صورت گرفته است. هرچند برای نگاشتن تاریخ اجتماعی حواس در یک دوره‌ی تاریخی خاص، مورخ اجتماعی دست به دامان بایگانی‌ها می‌شود تا از دل آن‌ها تغییرات حواس را پیگیری کند، اما در مورد پادگان آموزشی چنین کاری ممکن نیست؛ زیرا به دلیل قوانین حفاظت از اطلاعات نظامی، منابع رسمی چیزی درباره‌ی آن‌چه بر سرباز می‌گذرد نمی‌گویند؛ بنابراین چنین بایگانی‌هایی تقریباً ناموجودند. راه‌حل دیگر، رجوع به خاطرات دست اول سربازان است؛ اما این منابع نیز بسیار محدود و غیر قابل دسترس هستند و نیازمند مصاحبه‌های منظم با نسل‌های مختلفی از سربازان است که از توان مقاله‌ی حاضر خارج است. بنابراین در شرح تاریخ اجتماعی حواس، نگارنده مبنای تحقیق را بر تجربیات شخصی‌اش در دوره‌ی آموزشی سربازی و نیز به عنوان سرباز پزشک در یک پادگان آموزشی گذاشته است. همچنین تا حد امکان از آیین‌نامه‌های معافیت پزشکی و کتابچه‌های آموزشی سربازی بهره گرفته شده است. این پژوهش مقطع زمانی کوتاهی از دوره‌ی معاصر خدمت سربازی را مورد بررسی قرار می‌دهد. پژوهش‌های دیگری می‌توانند در یک تحلیل تاریخی گسترده‌تر، تجربه‌ی حسی خدمت سربازی در ایران را از ابتدای پیدایش تا زمان معاصر مورد دقت قرار دهند.

پژوهش‌های تاریخ اجتماعی حواس معمولاً بر حواس پنج‌گانه متمرکز می‌شوند. اما دلیل استواری وجود ندارد برای این‌که ما نیز حواس را پنج عدد در نظر بگیریم. از آن‌جا که تقسیم‌بندی حواس در فیزیولوژی به کلی متفاوت است^۱، حتی می‌توان ادعا کرد که تاریخ اجتماعی حواس اگر صرفاً بر حواس پنج‌گانه تأکید کند، خود به نوعی مولد همان شکلی از استیلای حواس پنج‌گانه در روایت تاریخ خواهد شد که پیش‌تر «غلبه‌ی بینایی در مدرنیته» (اسمیت ۱۳۹۴: ۳۴۸) دچارش شده بود. هرچند علم فیزیولوژی حواس را به شیوه‌ای کاملاً متفاوت با تاریخ اجتماعی حواس طبقه‌بندی می‌کند، اما مقایسه‌ی این دو شیوه‌ی دسته‌بندی و نتایج احتمالی آن بر پژوهش‌های تاریخ حواس، نیازمند کار پژوهشی مستقلی است. بنابراین در این مقاله از شیوه‌ی مرسوم طبقه‌بندی حواس به پنج دسته‌ی بینایی، شنوایی، بویایی، چشایی، و لامسه استفاده شده است.

یکی از بهترین منابع برای انتقال تاریخ اجتماعی حسی یک محیط، عکس‌ها هستند. ممنوعیت عکس‌برداری از محیط‌های نظامی، نگارنده را بر این داشت تا برای جبران ضعف منابع تصویری پژوهش، از فیلم‌های سینمایی برای تأکید بر یافته‌های این مطالعه استفاده

کند. سینما به عنوان یکی از مهم ترین رسانه های بازنمایی تاریخ اجتماعی حواس، با بهره گیری از جلوه های صوتی، بصری و تکنیک های روایتگری، امکان بازسازی تجربه ی حسی جنگ و زندگی سربازی را برای مخاطب فراهم می کند. برای این منظور از چهار فیلم در ژانر جنگی بهره برده شده است: «وضع بشر ۲: جاده ای به جاودانگی»^۲ (The Human Condition II: Road to Eternity)؛ «خط باریک قرمز»^۳ (The Thin Red Line)؛ «صلیب های چوبی»^۴ (Wooden Crosses)؛ «نشان سرخ شجاعت»^۵ (The Red Badge of Courage). «وضع بشر» فیلمی ژاپنی است که عمدتاً به رخدادهای بین سربازان یک پادگان ژاپنی در جنگ دوم جهانی (۱۹۳۹-۱۹۴۵) می پردازد. «خط باریک قرمز» داستان یک گردان نیروی دریایی آمریکایی در جنگ دوم جهانی در نبرد علیه ژاپنی ها است. این دو فیلم، دو جبهه ی متفاوت و متخاصم در جنگی واحد را نشان می دهند، اما کاربرد حواس برای سربازان در دو سمت این جبهه ها یکسان است؛ زیرا حواس امری مشترک بین انسان ها است. «صلیب های چوبی» روایت گر نبرد فرانسه علیه آلمان در جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸) است. «نشان سرخ شجاعت» به روند فائق شدن سربازان آمریکایی بر ترس خود در جنگ داخلی آمریکا (۱۸۶۱-۱۸۶۵) می پردازد. به این ترتیب بازنمایی سینمایی کاربرد حواس در نیروهای نظامی در جنگ های مختلف و در فیلم هایی از دوران ها و کشورهای متفاوت مرور خواهد شد.

پیشینه ی پژوهش حاضر، تحقیقاتی در تاریخ اجتماعی حواس هستند که به مطالعه ی نقش تجربه های حسی در زندگی اجتماعی و تاریخی انسان ها می پردازد. یکی از مهم ترین رویکردها در این زمینه، نظریه ی دیوید هاوز است که تجربه های حسی را به عنوان امری جمعی و فرهنگی در نظر می گیرد (حسن پور ۱۳۹۷). پژوهش هایی همچون تحلیل محمد حسن پور درباره ی نقش بویایی در ادراک تصاویر تاریخی نشان می دهد که حس بویایی می تواند درک ما از گذشته را عمیق تر کند. او استدلال می کند که عکس های اجتماعی، علاوه بر بعد بصری، حامل اطلاعات حسی دیگری نیز هستند که می توانند به بازآفرینی تجربیات گذشته کمک کنند (حسن پور ۱۳۹۷). در مطالعه ی دیگری، حسن پور (۱۴۰۰) مفهوم «لمس دیداری» (haptic visuality) را بررسی کرده و نشان داده است که عکس های اجتماعی می توانند حس لامسه را نیز درگیر کنند، به خصوص در ارتباط با خاطرات و تجربه های عاطفی. تحلیل تاریخ اجتماعی صدا نیز در پژوهش هایی همچون مطالعه ی مازیار محمدیون و محمد حسن پور (Mohammadioun & Hasanpur 2023) درباره ی اسناد تصویری دوره ی قاجار به چشم می خورد. این مطالعه نشان می دهد که تاریخ اجتماعی صدا می تواند

درک ما را از ساختارهای قدرت، طبقه‌ی اجتماعی، و تجربه‌ی زیسته‌ی مردم در دوران تاریخی خاصی گسترش دهد.

از دیگر پژوهش‌های اساسی که در زمینه‌ی تاریخ اجتماعی حواس انجام شده است، کتاب مارک اسمیت به نام «حس کردن گذشته: دیدن، شنیدن، بوییدن، چشیدن و لمس کردن در تاریخ» است که در آن ضرورت بازسازی چندحسی تجربه‌های تاریخی را یادآور شده است (Smith 2007). علاوه بر این می‌توان به مجموعه مقالات کتاب «امپراتوری حواس» به ویراستاری دیوید هاووز اشاره کرد که بر ساخت اجتماعی حواس در فرهنگ‌های مختلف تأکید دارد (Howes 2005). از جمله پژوهش‌های پیرامون یک حس اختصاصی، می‌توان به کتاب آلن کوربن به نام «متعفن و خوشبو: بویایی و خیال اجتماعی فرانسوی» نظر افکند که در آن تحول نگرش نسبت به بوها را در پیوند با مفاهیم بهداشتی و نظم اجتماعی بررسی کرده است (Corbin 1986). در این زمینه، جانانتان رینارز نیز در کتاب «عطرهای گذشته: نگرش‌های تاریخی بر بو» به تحلیل تاریخی بویایی پرداخته است (Reinarz 2014). همچنین کنستانس کلاسن در کتاب «عمیق‌ترین حس: تاریخ فرهنگی لامسه» اهمیت تاریخی حس لامسه را در شکل‌گیری هویت اجتماعی برجسته می‌کند (Classen 2012).

تاریخ اجتماعی در محیط‌های نظامی و پادگانی، بر تجربه‌های زیسته‌ی سربازان و نقش فضاها و نظامی در شکل‌گیری هویت فردی و جمعی متمرکز است. مایکل هاوارد یکی از پیشگامان تاریخ‌نگاری نظامی مدرن است که بر ارتباط میان تجربه‌های فردی و ابعاد کلان جنگ تأکید دارد. وی در آثار خود نشان داده است که تجربه‌ی حسی سربازان از جنگ، نه تنها بر حافظه‌ی تاریخی آنان بلکه بر شکل‌گیری درک عمومی از جنگ تأثیر گذاشته است. خاطرات سربازان از صداها، بوها و فشارهای جسمانی جنگ، از جمله موضوعاتی است که در تحلیل‌های وی از تاریخ اجتماعی جنگ مطرح شده‌اند (Strachan 2022). دیوید فرنچ در کتاب «هویت‌های نظامی: سیستم‌های، ارتش بریتانیا و مردم بریتانیا، ۱۸۷۰-۲۰۰۰» به بررسی ساختارهای اجتماعی و فرهنگی نظامی پرداخته است. از مباحث کلیدی این کتاب می‌توان به فصل «زندگی در پادگان‌ها و تجربه‌های حسی مرتبط با محیط نظامی» اشاره کرد (French 2005). کتاب «زندگی روزمره‌ی سربازان آمریکایی: از انقلاب آمریکا تا جنگ عراق»، به بررسی زندگی روزمره‌ی سربازان آمریکایی از دوران انقلاب آمریکا تا جنگ‌های قرن بیست و یکم در افغانستان و عراق می‌پردازد. این اثر، به سؤالاتی درباره‌ی

نحوه‌ی خدمت سربازان، شرایط زندگی، تغذیه، پوشش، باورها، تفریحات، و چگونگی مواجهه‌ی آن‌ها با سختی‌های نبرد پاسخ می‌دهد و با تمرکز بر تجربیات حسی و زیسته‌ی سربازان، به درک عمیق‌تری از تاریخ اجتماعی نظامی و تأثیر جنگ بر زندگی فردی و جمعی آن‌ها کمک می‌کند (Mortenson and Springer 2019). این مجموعه‌ی متنوع از آثار، بنیان نظری مناسبی برای بررسی تاریخ اجتماعی حواس در زندگی سربازان فراهم می‌کند. وجه نوآورانه‌ی پژوهش حاضر در تحلیل تاریخ اجتماعی حواس در خدمت سربازی و همچنین بازنمایی در آن در سینمای جنگی است. تمرکز بر حواس پنج‌گانه‌ی سرباز می‌تواند اطلاعاتی از جسم سرباز به ما ارائه کند و این اطلاعات حسی و جسمانی تبدیل به شواهدی در روایت تاریخی خدمت سربازی معاصر شوند. به همین دلیل کار تاریخ‌نگار اجتماعی حواس از یک منظر مشابه کار پزشکان است^۶: معاینه‌ی بدن با کمک حواس و دریافت اطلاعات تاریخی از شواهد به دست آمده. به این ترتیب، این مقاله می‌کوشد نشان دهد که چگونه می‌توان از منظر حسی به تجربه‌ی زندگی نظامی نگریست و بازنمایی سینمایی تجربه‌ی سربازی چگونه می‌تواند در بازسازی این تجربه نقش مؤثری ایفا کند.

۲. کاربرد حواس در پادگان آموزشی

حواس در محیط پادگان را می‌توان از دو منظر بررسی کرد. نخست استفاده‌ی فرماندهان از حواس برای نظارت و ارزیابی سربازان. دوم، تجربه و کاربرد حواس توسط خود سربازان به عنوان نیروهای نظامی. برای درک اهمیت و نقش حواس در زندگی نظامی، سه منبع اصلی قابل رجوع است: آیین‌نامه‌ی معافیت پزشکی که نخستین مرحله‌ی سنجش سلامت حواس افراد پیش از ورود به خدمت سربازی است؛ کتابچه‌های رسمی آموزش نظامی که الزامات و کارکردهای حسی را تبیین می‌کنند؛ و نهایتاً تجربه‌ی زیسته‌ی حسی خود سربازان. این سه منبع در کنار یکدیگر، تصویری نسبتاً جامع از وضعیت حواس پنج‌گانه در زندگی سربازی ارائه می‌دهند.

۱.۲ کاربرد حواس در نظارت بر سربازان

آنچه در پادگان از سرباز مورد انتظار است، نظم ظاهری و قرینگی بصری است. با حس بینایی می‌توان تعداد نفرات زیادی را در یک لحظه نظاره کرد. نظم و ترتیب ظاهر لباس‌ها، خوابگاه سربازان، و صفوف رژه با حس بینایی سنجیده می‌شود. با دستورات صوتی نیز

می‌توان با سرعت به گروهان نظم و ترتیب داد. دو چیز در رژه‌ی سربازان برای فرمانده اهمیت دارد: نظم بصری صفوف و صدای هماهنگ ضربات پوتین‌ها بر زمین. بنابراین فرماندهان برای نظارت و کنترل سربازان، بیش از همه بر حواس بینایی و شنوایی تکیه می‌کنند.

نظم سربازان صرفاً از نظر بصری و شنوایی مورد تأکید است، و نه سایر حواس. مثلاً حس بویایی در ارزیابی نظم یک واحد نظامی بی‌اهمیت است. مهم نیست که از واحد نظامی مورد نظر چه بویی استشمام می‌شود. همچنین کیفیت غذاهای پادگان از نظر مزه ارزیابی نمی‌شود. علاوه بر بویایی و چشایی، حس لامسه نیز در رابطه‌ی بین فرماندهان و سربازان سرکوب می‌شود. به عنوان نمونه هنگام مواجهه‌ی سرباز با یک مقام ارشد، سرباز باید احترامات نظامی را به جا آورد. این احترامات بسته به موقعیت، شامل حرکاتی با سر، دست، و پا است. اما در همه‌ی موارد هیچ‌گونه برخورد لامسه‌ای بین سرباز و مقام ارشد صورت نمی‌پذیرد. این برخورد برخلاف روند اجتماعی معمول است که دو فردی که با یکدیگر ملاقات می‌کنند بلافاصله به هم دست می‌دهند. جدایی فیزیکی و لمسی سرباز و فرمانده، ناظر به فاصله‌ای است که بنا است آن دو را از هم جدا کند و ارشدیت یکی از طرفین را موکد سازد. در حالی که با دست دادن و روبوسی کردن، طرفین تلویحاً به برابری جایگاه خود نزد یکدیگر به عنوان دو دوست تأکید می‌گذارند.

۲.۲ کاربرد حواس توسط خود سربازان

هر شغلی ایجاب می‌کند که کارمندانش در برخی از حواس پنج‌گانه قوی‌تر و حساس‌تر باشند. شغل نظامی‌گری نیز از این قاعده مستثنی نیست. میزان اهمیت حواس پنج‌گانه برای سربازان را می‌توان از سه طریق شناسایی کرد: آیین‌نامه‌ی معافیت پزشکی مشمولان خدمت وظیفه، کتب آموزشی نظامی، تجربه‌ی سربازان در پادگان.

۱.۲.۲ حواس پنج‌گانه در آیین‌نامه‌ی معافیت پزشکی

دارای بودن برخی از حواس برای سرباز چنان حیاتی است که ضعف شدید در آن‌ها باعث معافیت متقاضی از خدمت سربازی می‌گردد. موارد معافیت دائم از خدمت سربازی به دلیل اختلال در حواس پنج‌گانه بدین شرح است.

بینایی: بخش ۱۳ آیین نامه به بیماری های چشم و عوارض بینایی می پردازد. از جمله ی مواردی که به آن ها معافیت دائم تعلق می گیرد، نمره ی چشم بیش از ۶ است (بند ۱).

شنوایی و بویایی: در بخش ۱۴ آیین نامه به بیماری های گوش، حلق و بینی پرداخته می شود. از موارد این بخش که معافیت دائم دارند می توان به کاهش شدید شنوایی (بند ۱ و ۲) و نیز کری و لالی (بند ۳) اشاره کرد. در این بخش صرفا به آن دسته از اختلالات بینی معافیت دائم تعلق می گیرد که مشکلات تنفسی ایجاد کنند، مانند «پولیپوز دوطرفه ی عودکننده بعد از عمل جراحی همراه با اختلال عملکرد تنفسی» (بند ۱۷)، اما به اختلال بویایی معافیت تعلق نمی گیرد.

چشایی: بخش ۱۲ آیین نامه مربوط به بیماری های فک و دهان و دندان است و در آن اشاره ای به معافیت بر اثر حس چشایی نشده است. بخش ۵ آیین نامه به بیماری های اعصاب و روان می پردازد؛ تیک های صوتی و حرکتی شدید مشمول معافیت دائم هستند (بند ۱۰). همچنین «اختلالات تکلم و لکنت زبان در صورتی که علت روانی یا نورولوژیک داشته باشد» در موارد شدید، معافیت دائم دارند (بند ۶).

می توان دید که شرط ورود به سربازی دارا بودن حد قابل قبولی از بینایی و شنوایی و نیز تکلم است. در صورتی که چشایی و بویایی و لامسه، حواسی هستند که مستقلا نمی توانند باعث معافیت فرد از خدمت شوند.

۲.۲.۲ کاربرد حواس در کتاب آموزشی نظامی

کتاب دانستنی های سرباز، جزوه ای است که به همه ی سربازان وظیفه در دوره ی آموزشی داده می شود. سربازان در پایان دوره ی آموزشی از محتوای آن امتحان می دهند. این کتاب منبع رسمی بایدها و نبایدهایی است که سرباز موظف به رعایت آن ها است. محتوای آن از نحوه ی رزم در میدان جنگ را در بر می گیرد تا انواعی از آیین نامه های انضباطی. بررسی این کتاب می تواند انتظارات رسمی فرماندهان نظامی از سربازان برای استفاده از حواس را آشکار کند.

برای مثال، کتاب به چندین مورد از اهمیت «استفاده از حواس در شب» اشاره می کند: کسب خبر از طریق اطلاعات بینایی (نور خودروها)، از راه صداها (صدای شکستن شاخه های نازک درختان، صدای حرکت گلنگدن، صدای تلق تلق قمقمه ها، صدای زنجیر تانک ها)، و از طریق استشمام بوهای مختلف (بوی بنزین، غذا، آتش و دود، انواع گازهای

تاریخ اجتماعی حواس در خدمت سربازی و ... (امیرسامان سلیمانی تپه‌سری) ۱۷۳

شیمیایی) (معاونت ۱۴۰۰: ۷۶). تخمین مسافت معمولاً با حس بینایی است؛ اما برای تخمین مسافت در شب باید توأمان از حس بینایی و شنوایی استفاده گردد: محاسبه‌ی اختلاف زمانی بین دیدن آتش نوک اسلحه‌ی دشمن و شنیدن صدای شلیک (معاونت ۱۴۰۰: ۶۷).

بینایی برای سرباز مهم است زیرا رکن اساسی کار با اسلحه است؛ ابتدا نشانه‌روی و سپس شلیک. در اصول و فنون تیراندازی، لامسه نیز جایگاه ویژه‌ای دارد. پیش از کشیدن تدریجی و نرم ماشه، باید با لمس کردن آرام، خلاصی ماشه را گرفت (معاونت ۱۴۰۰: ۳۳). در فیلم وضع بشر، فرمانده به یکی از سربازان ماهر دستور می‌دهد تا به یک سرباز دیگر تیراندازی یاد دهد. سرباز ماهر بر کشیدن نرم و آرام ماشه تأکید می‌کند (تصویر ۱).

تصویر ۱. وضع بشر ۲ - سرباز سمت چپ تصویر به سرباز سمت راست آموزش می‌دهد که ماشه را با قدرت فشار ندهد.

بینایی در نبرد شبانه نیز اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا با دیدن آتش نوک اسلحه‌ی دشمن، می‌توان موقعیت وی را شناسایی کرد. به همین دلیل، یکی از مهم‌ترین اصول رزم شبانه، جابه‌جایی سریع سرباز پس از شلیک‌های رگباری از اسلحه‌اش است، تا به این ترتیب سرباز موقعیت لورفته‌ی خود را تغییر دهد (معاونت ۱۴۰۰: ۷۷).

حواس بینایی، شنوایی، بویایی، و چشایی می‌توانند به تشخیص به موقع مناطق آلوده به مواد شیمیایی، میکروبی، رادیواکتیوی (ش. م. ر.) کمک کنند. مثلاً مشاهده‌ی ذرات معلق در هوا، لاشه‌ی حیوانات، انتشار غیرعادی دود، نور سفید خیره‌کننده، تغییر رنگ برگ‌ها؛ شنیدن آژیر خطر گروه‌های پدافند ش. م. ر.؛ احساس بوهای غیرعادی مانند بوی سیر، سبزی، بادام

تلخ، ماهی؛ احساس تغییر غیرعادی در طعم و مزه‌ی آب و غذا؛ احساس سوزش در چشم، بینی، دهان و ایجاد اشکال در دید و تنفس (معاونت ۱۴۰۰: ۱۱۳).

۳.۲.۲ تجربه حواس در پادگان آموزشی برای سرباز

مرور اهمیت حواس در منابع مکتوب (مثل آیین‌نامه‌ی معافیت پزشکی و کتابچه‌ی آموزش نظامی) تنها قادر است بخشی از تاریخ حواس در سربازی را آشکار کند. صحبت از تجربیات روزمره می‌تواند تکمیل‌کننده‌ی منابع مکتوب در تحقیقات تاریخ اجتماعی باشد. بنابراین در این بخش به کاربرد حواس در تجربه‌ی زندگی روزانه‌ی سربازان پادگان آموزشی پرداخته می‌شود.

۱.۳.۲.۲ کاربرد حواس در مراسمات

عامل تنظیم‌کننده‌ی نظم صفوف رژه، استفاده از حس بینایی است. هرچند رژه شامل فرایند پیچیده‌ای از حرکات بدنی و تعادل است، اما دقت در رعایت فاصله با دیگر افراد گروه در حین حرکت، مهم‌ترین عامل حفظ ساختار رژه است. سرباز با نگاه مستقیم به جلو، فاصله‌اش با صف جلویی را تنظیم می‌کند. سرباز با نگاه زیرچشمی به اطراف، با فرد مجاور در یک راستا قرار می‌گیرد. هنگامی که فرمان «نظر به راست» صادر می‌گردد، دیگر نگاه مستقیم به جلو ممکن نیست، زیرا سرها به سمت راست (یعنی جایگاه فرمانده‌ی پادگان) چرخانده و سربازان با فرمانده چشم در چشم می‌شوند. پس در این مواقع، تمامی نظم رژه با نگاه زیرچشمی سربازان کنترل می‌گردد.

نه تنها نظم بصری گروه در حال رژه، که نظم صوتی گروهان نیز اهمیت زیادی دارد. به این معنی که برخورد پاها و پوتین‌ها بر زمین باید همزمان باشند تا صدای یکدست آن از هماهنگی گروهان خبر دهد. در این جا درک ریتم بسیار مهم می‌شود، زیرا سربازان باید حرکات خود را با صدای طبل میدان رژه هماهنگ سازند. رعایت ریتم، علاوه بر رژه، در هم‌خوانی سرودهای مراسم صبحگاه هم اهمیت می‌یابد. در اولین مراسم صبحگاه سربازان جدیدالورود، فرمانده مفهوم ضد ضرب را توضیح می‌دهد، تا سربازان برای هماهنگی با موسیقی کمتر در مضيقه باشند. به این ترتیب هم در رژه و هم در سرود، سربازان اولاً باید با گروه موسیقی هماهنگ باشند، و ثانیاً با یکدیگر هماهنگ و یک‌صدا باشند؛ عملی که نیازمند دقت در گوش دادن است. در فیلم «نشان سرخ شجاعت»، چه در زمان جابه‌جا

تاریخ اجتماعی حواس در خدمت سربازی و ... (امیرسامان سلیمانی تهیه‌سری) ۱۷۵

شدن گروهان از نقطه‌ای به نقطه‌ی دیگر و چه حتی در زمان حمله‌ی تن به تن به دشمن صدای طبل به گوش می‌رسد (تصویر ۲). در صحنه‌ای از این فیلم، تمهید جان هیوستون برای القای احساس نظم گروهان، ابتدا نمایش طبال گروهان بوده است، و سپس در حالی که صدای طبل همچنان در صحنه‌ی بعد به گوش می‌رسد، کات به گروهان مصمم و منظم در حال پیشروی (تصویر ۳ و ۴).

تصویر ۲. نشان سرخ شجاعت - هنگام جا به جایی یک گروهان، طبل نظامی نواخته می‌شود.

تصویر ۳. نشان سرخ شجاعت - صحنه‌ی اول: همزمان با شنیدن صدای طبل، تصویر طبل‌نوازان نیز رویت می‌شود.

تصویر ۴. نشان سرخ شجاعت - صحنه‌ی دوم: خود پبل‌ها دیگر دیده نمی‌شوند، اما صدای پبل‌ها به همان قدرت صحنه‌ی پیشین شنیده می‌شود. گروهان در صفوف منظم و هماهنگ با ریتم پبل، در حال پیشروی به سوی دشمن است.

در ادای احترامات نظامی، سرباز پا می‌کوبد (لمس پای خود توسط پای دیگرش)، یا در احترام با دست، نوک انگشت وسط را در وضعیت مماس با شقیقه قرار می‌دهد. در حین انجام فرمان‌های دست-فنگ، پا-فنگ و غیره، سرباز باید صرفاً به طور نامحسوس از حس بینایی‌اش استفاده کند. این حرکات باید با نگاه مستقیم سرباز به روبه‌رو انجام گیرند؛ یعنی سرباز بدون نگاه کردن به موقعیت اسلحه در نسبت با بدنش، اسلحه را در وضعیت خاصی نسبت به بدنش قرار دهد. بنابراین هر نوع از احترام نظامی دربردارنده‌ی نوعی از کنترل حواس توسط احترام‌گزارنده است.

هنگام خبردار طولانی‌مدت در مراسم صبح‌گاه، حس لامسه باید سرکوب شود. او حتی نباید بدن خودش را لمس کند. سرباز نباید خود را تکان دهد یا بدنش را بخاراند. در هنگام فرمان خبردار، سرباز فقط اجازه دارد با اسلحه‌ی خود در تماس باشد. پس در هنگام خبردار، سرباز باید همه‌ی حس‌های خود را سرکوب کند. به عبارت دقیق‌تر، او باید نشان دهد که همه‌ی حس‌هایش را در کنترل کامل خود دارد؛ گویی نه می‌تواند بویی حس کند و نه از هیچ صدای مهیبی شوکه می‌شود.

در فیلم «خط باریک قرمز»، بعد از شنیده شدن صدای انفجاری مهیب در نزدیکی گروهان، همه‌ی سربازان خم می‌شوند و سر خود را با دست می‌پوشانند. اما فرمانده

همچنان خونسردانه راست می‌ایستد و شوکه نمی‌شود. این عدم واکنش فرمانده، تأکیدی است بر موقعیت برتر او نسبت به بقیه. همچنین تکنیک شات زاویه پایین (Low-Angle Shot) در این صحنه، تأکید بیشتری می‌گذارد بر اقتدار فرمانده. برتری فرمانده در کنترل حس خود نقش مهمی به لحاظ روایی در این صحنه ایفا می‌کند؛ زیرا این فرمانده شخصا به خط مقدم نبرد آمده تا از نزدیک ببیند چرا افسر ارشدش دستور وی برای پیشروی را لغو کرده است. به این ترتیب فرمانده نشان می‌دهد که در تصمیم برای پیشروی محق بوده است و افسرانش صرفا ترسو هستند (تصویر ۵).

تصویر ۵. خط باریک قرمز - عدم واکنش حسی فرمانده به صدای انفجار، تأکیدی است بر قدرت و اقتدار او.

۲.۳.۲.۲ کاربرد حواس در اطاعت

بسیاری از دستورات نظامی نه با فرمان‌های صوتی، که با دستورات بصری (و در سکوت) صادر می‌شوند. مثل دستوراتی که در رژه، فرمانده صرفا با حرکت دادن شمشیر خودش صادر می‌کند. یا در هنگام مانور حمله (آتش و حرکت)، فرماندهی گروه دستانش را به حالت خاصی حرکت می‌دهد. این علامت‌های بصری به معنای دستور به اتخاذ آرایش نظامی در افراد گروه است. مثلا آرایش لوزی، زنجیر، یا پله، هر کدام علامت بصری مخصوص به خود را دارند. پس هر جا که دستور صوتی نباشد، دستور بصری است و بالعکس. در فیلم وضع بشر، در نبرد نهایی و در میانه‌ی جنگ، صدا به صدا نمی‌رسد؛ بنابراین فرماندهی ژاپنی با بالا بردنش شمشیر به سربازانش فرمان حمله می‌دهد (تصویر ۶).

تصویر ۶. وضع بشر ۲ - در میدان جنگ، زمانی که به دلیل ازدیاد صداهای محیطی، صدای فرمانده قابل شنیدن نیست، فرماندهی ژاپنی با بالا بردن شمشیر به سربازانش فرمان حمله می‌دهد. به این ترتیب حس بینایی جایگزین حس شنوایی می‌شود.

سرباز همیشه باید منتظر شنیدن دستورات صوتی باشد؛ حتی در هنگام خواب یا غذا خوردن. سرباز باید هوش و «حواسش» به فرمان‌ها باشد تا اگر در حین حرکت، فرمان دوش‌فنگ یا به چپ-چپ را شنید، بی‌معطلی انجام دهد. در طی دوره‌ی آموزشی، گوش سرباز به کلمات ویژه‌ای حساس می‌شوند. این کلمات حتی اگر به آهستگی ادا شوند، سرباز در حال خواب را از جا می‌پراند؛ مثل عبارت «ایست آسایشگاه» که در هنگام ورود فرد ارشدتر به خوابگاه سربازان بیان می‌شود. در فیلم وضع بشر، وقتی در نیمه‌های شب، ارشد وارد آسایشگاه می‌شود، سربازان با شنیدن فرمان او، به سرعت از تخت‌ها پایین می‌آیند و خبردار می‌ایستند (تصویر ۷). در فیلم وضع بشر، همه‌ی سربازان مشغول غذا خوردن هستند. یک سرباز، مقام ارشد را می‌بیند که در حال ورود به غذاخوری است، بنابراین دستور خبردار می‌دهد و همه‌ی سربازان خبردار می‌ایستند (تصویر ۸).

تصویر ۷. وضع بشر ۲ - ورود فرد ارشد به آسایشگاه سربازان و شنیده شدن فرمان «ایست آسایشگاه». سربازان از تخت‌های خود پایین می‌آیند و جلوی ارشد خود به خط می‌شوند.

تصویر ۸. وضع بشر ۲ - هنگام ورود فرد ارشد به غذاخوری سربازان، فرمان «خبردار» شنیده می‌شود و سربازان از پشت میز بلند می‌شوند و خبردار می‌ایستند.

در پادگان، صدا هم باید انضباط یابد. آزاد کردن صدای آواز در حمام عمومی پادگان ممنوع است. حرف زدن جز در مواقعی که اجازه‌اش داده می‌شود، ممنوع است. در بخش استانداردسازی رفتارهای سازمانی، ذکر می‌شود که «هنگام سخن مافوق، سکوت کرده و تنها به پرسش پاسخ دهیم» (معاونت ۱۴۰۰: ۵۸). خود فهمیدن کلام فرمانده آن‌قدر مهم نیست که رعایت سکوت جهت تظاهر به گوش دادن به فرمانده اهمیت دارد. اساساً جمله‌ی «سرباز باید حرف‌شنوی داشته باشد» به معنای اهمیت شنوایی است. شنوایی در سربازی با اطاعت گره خورده است. به همین دلیل سرباز باید گوش تیزی داشته باشد،

یعنی اطاعت‌کننده‌ی خوبی باشد. لذا می‌توان نتیجه گرفت اهمیت قوه‌ی بصری برای فرمانده است و اهمیت گوش برای سرباز. چشم قضاوت می‌کند و گوش اطاعت. سخن در مالکیت فرمانده است. همان‌طور که در فیلم «خط باریک قرمز»، فرمانده با بیسیم به گروهانش دستور حمله می‌دهد، در حالی که از سربازان فقط انتظار حرف‌شنوی عمل به دستورات می‌رود، بدون سخن گفتن. به همین دلیل هم در این فیلم، جواب دادن سرباز به فرمانده‌اش معضل‌آفرین می‌شود (تصویر ۹).

تصویر ۹. خط باریک قرمز - فرمانده از طریق بیسیم به افسرش دستور حمله می‌دهد، اما افسر تلاش می‌کند فرمانده را قانع کند تا دستورش را لغو کند.

۳.۳.۲.۲ تجربیات اختصاصی حواس در پادگان: بینایی و شنوایی

صداها‌ی پادگان عبارت‌اند از صدای سرودها و فرمان‌های میدان صبحگاه، صدای فرمان خبردار، صدای دوییدن منظم گروهان‌ها و شعرخوانی دسته‌جمعی آن‌ها، صدای اذان، صداها‌ی بلند و بم و مردانه، صدای آمارگیری در یگان، صدای شمارش سربازان در روز. در فیلم «وضع بشر»، هنگام جابه‌جایی گروهان، سربازان دسته‌جمعی شعری با مضمون نظامی می‌خوانند (تصویر ۱۰).

تصویر ۱۰. وضع بشر ۲ - گروهان ژاپنی در حال خواندن دسته‌جمعی یک سرود نظامی است.

صوت از جانب سرباز همیشه خطرناک است. در فیلم «صلیب‌های چوبی»، آواز خواندن یک سرباز نگهبان در سکوت شب، باعث می‌شود تا پایگاهش مورد حمله‌ی دشمن قرار گیرد (تصویر ۱۱). هر جا که سکوت ضرورت یابد، از حس بینایی استفاده می‌شود. مثلاً اگر آمارگیری در روز با شمارش سربازان با صدای بلند است، همین آمارگیری پس از غروب آفتاب، در سکوت انجام می‌شود. در این زمان سربازان نباید صدایی از خود خارج کنند تا تمرینی باشد برای شرایط واقعی که به دلیل سکوت شب، موقعیت نیروهای خودی می‌تواند به راحتی بر دشمن آشکار گردد. اگر سرباز در طول روز در پاسخ به حضور و غیابش توسط فرمانده از تکلم استفاده می‌کند، در طول شب باید با بالا بردن مشتش به فرمانده پاسخ دهد. در فیلم «خط باریک قرمز»، به مثالی دیگر از جایگزینی حس بینایی و شنوایی برمی‌خوریم. هنگامی که سرباز به دلیل دود و مه غلیظ، دشمن را نمی‌بیند، بر حسب صدا، محل دشمنان را شناسایی و به آن‌ها تیراندازی می‌کند (تصویر ۱۲).

تصویر ۱۱. صلیب‌های چوبی - سربازی فرانسوی در حال آواز خواندن در سکوت شب. در صحنه‌ی بعد، دشمن از طریق این صدا پایگاه او را شناسایی می‌کند و سرباز فرانسوی کشته می‌شود.

تصویر ۱۲. خط باریک قرمز - سرباز امریکایی به دلیل دود و مه غلیظ قادر به دیدن دشمن نیست، بنابراین بر حسب صدای دشمن آن‌ها را شناسایی و به سمت‌شان شلیک می‌کند. همچنین آتش نوک اسلحه در چنین مواقعی به راحتی توسط دشمن قابل شناسایی است.

در پادگان صداهای صنعتی به حداقل مقدار شنیده می‌شوند. از آن‌جا که پادگان‌ها اکثراً خارج از شهر هستند و ساختمان اصلی آن‌ها نیز از جاده فاصله‌ی زیادی دارد، صدای ماشین‌ها شنیده نمی‌شود. بعد از بینایی، شنوایی لازم‌ترین حس برای سرباز روی برجک نگهبانی است. او به شنیدن هر صدایی حساس است. سرباز در میدان جنگ نیز به محض

شنیدن صدای موشک، باید روی زمین دراز بکشد و از سر و گردنش محافظت کند. یکی از صدای اختصاصی پادگان، صدای ممتد شلیک گلوله‌ها در میدان تیر است که حتی در مناطق اطراف پادگان هم شنیده می‌شود. تاثیر روانی این صدا برای بار اول، شوکه‌کننده است. صدای شلیک در میدان تیر، بسیار واقعی‌تر، ملموس‌تر، و رعب‌آورتر از تمام صداهایی است که سرباز پیش از این در فیلم‌های جنگی شنیده است. به همین دلیل هم در جلسه‌ی اول میدان تیر، نمره‌ای برای دقت هدف‌گیری سربازان در نظر گرفته نمی‌شود؛ زیرا این جلسه صرفاً برای آشنایی با فضای صوتی این محیط است. سرباز همزمان باید بتواند لگد اسلحه و شوک شنوایی میدان تیر را خنثی کند تا تمرکز بینایی‌اش را روی سیبل قرار دهد.

۴.۳.۲.۲ حواس سرکوب‌شده در پادگان: بویایی، چشایی، لامسه

حس بویایی در پادگان: علی‌رغم اهمیت حس بویایی در تشخیص حملات شیمیایی در هنگام جنگ، این حس در پادگان و در زمان صلح باید سرکوب شود تا فرد احساس ناخوشایندی پیدا نکند. بوی سیگار بوی ممنوعه است در پادگان. بوی عطر کمتر به مشام می‌رسد. در پادگان بوی عرق و بوی پوتین بر سایر بوها غلبه دارد؛ زیرا برای استحمام به اندازه‌ی نظم ظاهری نظارت و سخت‌گیری نمی‌شود. افراد باید زمین توالت را تی بزنند تا از نظر بصری بتوان آن‌جا را تمیز قلمداد کرد؛ این ارزیابی بهداشتی صرفاً در لایه‌ی دیداری است و به بوی تعفن توالت‌های پادگان توجهی نمی‌شود. شاید به این دلیل که کاهش بوی تعفن نیازمند اصلاحات ساختاری پرهزینه در معماری پادگان است.

سربازان یگان به عنوان افسران درجه‌دار، برای ایجاد تفکیک بین خودی‌ها و سربازان آموزشی، از حس بویایی استفاده می‌کنند؛ بوی عرق سربازان آموزشی آن‌ها را تبدیل به «دیگری» می‌کند و به این ترتیب همدلی سربازان یگان با سربازان آموزشی کم می‌شود. در فیلم «صلیب‌های چوبی»، سربازان از بوی بد یک هم‌سنگری نمی‌توانند بخوابند و جلوی بینی خود را با دستمال می‌گیرند (تصویر ۱۳). در فیلم «خط باریک قرمز»، سربازان برای استشمام نکردن بوی اجساد سوخته، ته سیگار در بینی خود فرو می‌کنند (تصویر ۱۴).

تصویر ۱۳. صلیب‌های چوبی - سربازان یک سنگر ناچار به خوابیدن در نزدیکی هم هستند. اما بوی بد یکی از سربازان باعث می‌شود سایرین جلوی بینی خود را بگیرند تا بوی بد را استشمام نکنند.

تصویر ۱۴. خط باریک قرمز - سربازان برای استشمام نکردن بوی اجساد سوخته، ته‌سیگار در بینی خود فرو می‌کنند.

حس چشایی در پادگان: سرباز در تمرینات دویدن، همواره مزه‌ی شور عرق را احساس می‌کند. برعکس، وعده‌های غذایی همیشه کم‌نمک است و داشتن نمک در سفره یک امتیاز ویژه محسوب می‌شود. اگر سربازان بخواهند جشن بگیرند، غذای خود را با نوشابه همراه می‌کنند، به عنوان مزه‌ای متفاوت با مزه‌های رسمی پادگان. در فیلم «صلیب‌های چوبی»، پس از اتمام ماموریت در خط مقدم، گروهان به یک کافه می‌رود و با سوسیس از خود

تاریخ اجتماعی حواس در خدمت سربازی و ... (امیرسامان سلیمانی تپه‌سری) ۱۸۵

پذیرایی می‌کند. این صحنه در تضاد با صحنه‌ای پیشین قرار می‌گیرد که گروهان از غذای دریافتی‌اش در خط مقدم به دلیل مقدار کم و مزه‌ی بد آن شاکی بود (تصویر ۱۵).

تصویر ۱۵. صلیب‌های چوبی - یک سرباز با خوشحالی یک ردیف سوسیس را به هم‌رزمان خود نشان می‌دهد.

در بیان عامیانه، سربازان به «آش‌خور» معروف هستند؛ زیرا در گذشته آش و غذاهای آبکی از جمله وعده‌های معمول غذایی پادگان بوده است. اما امروزه غذاهای فست‌فودی (ناگت و کتلت آماده) جایگزین آش شده‌اند. دیگ‌های بزرگ پخت آش تبدیل به گازهای مخصوص سرخ‌کردن شده‌اند. سرباز باید در بازه‌ی زمان بسیار کوتاهی که به صرف غذا اختصاص می‌یابد، غذا را فرو بلعد و فرصتی برای چشیدن آن ندارد. به همین دلیل می‌توان ادعا کرد حس چشایی در پادگان سرکوب‌شده‌ترین حس است. دلیل اصلی عدم توجه فرماندهان به حواس سرکوب‌شده را می‌توان از جملات فرماندهی یک پادگان در مراسم صبحگاه دریافت. او با تاکید بر پوشش سربازان گفت: «یک چیزی که خوردی، یک ربع بعد معلوم نیست چی خوردی. ولی چیزی که پوشیدی، معلوم می‌شود.» با این منطق، هر آن‌چه در چشم بیاید قابل تأمل است و برای آن‌چه که در نظم بصری دیده نمی‌شود (حس بویایی و چشایی) نمی‌توان اهمیتی قائل شد.

حس لامسه در پادگان: قوانین نانوشته‌ی نظامی حاکی از ممنوعیت لامسه میان سربازان است؛ لمس بین سربازان صرفاً در مواقع مرگ و زندگی مجاز است. در فیلم «صلیب‌های

چوبی»، سربازی که برای تهیه آب برای هم‌زمانش جلو رفته است، تیر می خورد. یکی از هم‌سنگری‌هایش به دل دشمن می زند و سرباز زخمی را کول می کند تا وی را به جبهه‌ی خودی برگرداند (تصویر ۱۶). لامسه در حین انجام وظیفه، فقط در زمان مرگ یک رزمنده رخ می دهد. در «صلیب‌های چوبی»، فرد در حال احتضار با لمس سرباز زنده، تلاش می کند تا آخرین تماسش با حیات را حفظ کند (تصویر ۱۷). در فیلم «خط باریک قرمز» نیز لمس فقط وقتی مجاز است که یک سرباز دیگر، مرده باشد (تصویر ۱۸). محدود شدن لامسه به موارد اضطراری مرگ و زندگی را می توان در بیمارستان نظامی نیز دید. در فیلم «صلیب‌های چوبی»، لامسه صرفاً در خدمت تعویض پانسمان و معاینه‌ی سربازی است که پاهایش را از دست داده است و لمسی از سر همدردی صورت نمی گیرد (تصویر ۱۹). در زمان‌هایی غیر از انجام وظیفه، سربازان از لامسه به شیوه‌ای انسانی بهره می برند. مثلاً در این صحنه‌ی فیلم «صلیب‌های چوبی»، وقتی مأموریت پایان یافته است و همه در انتظار بازگشت به خانه هستند، چند سرباز بعد از مدت‌ها به دیدار هم نائل می شوند و بنابراین یکدیگر را در آغوش می گیرند (تصویر ۲۰).

تصویر ۱۶. صلیب‌های چوبی - کول کردن سرباز زخمی توسط سربازی دیگر.

تاریخ اجتماعی حواس در خدمت سربازی و ... (امیرسامان سلیمانی تپه‌سری) ۱۸۷

تصویر ۱۷. صلیب‌های چوبی - سرباز سمت راست در حال مرگ است و با یک دست خود، لباس سرباز دیگر را لمس می‌کند.

تصویر ۱۸. خط باریک قرمز - سربازی یک سرباز کشته‌شده را در آغوش می‌گیرد.

تصویر ۱۹. صلیب‌های چوبی - کادر درمان با بی تفاوتی پانسمان‌های یک سرباز که پاهایش قطع شده است را معاینه می‌کنند.

تصویر ۲۰. صلیب‌های چوبی - پس از اتمام ماموریت، سربازان پس از زمانی طولانی یکدیگر را دوباره ملاقات می‌کنند و یکدیگر را در آغوش می‌گیرند.

۳. انتقال تجربه حواس سربازان در سینما

تا این جا به چند نمونه‌ی سینمایی از بازنمایی کاربردهای مختلف حواس در سربازان اشاره شد. در «نشان سرخ شجاعت»، استفاده از صدای طبل در صحنه‌های پیشروی گروهان و نمایش سربازان مصمم در حال حرکت، هماهنگی و نظم بصری-شنوایی نظامی را القا

می‌کند. به این ترتیب وابستگی نظم بصری گروهان به حواس بینایی و شنوایی، به شیوه‌ای سینمایی عینیت می‌یابد. در «وضع بشر ۲»، بر حساسیت شنوایی سربازان به دستورات صوتی تاکید می‌شود. مثلاً هنگام ورود مقام ارشد به خوابگاه، سربازان با شنیدن فرمان خبردار، بلافاصله می‌ایستند. در «خط باریک قرمز»، نحوه‌ی واکنش یا عدم واکنش به محرک‌های صوتی، به نشانه‌ای از اقتدار نظامی تبدیل می‌گردد. «صلیب‌های چوبی»، سرکوب شدن حواس چشایی، بویایی و لامسه را به تصویر می‌کشد. این صحنه‌ها، چگونگی سرکوب یا تحریک حواس در خدمت نظم‌یادگان را بازتاب می‌دهند.

در سینما برای نمایش حواس سربازان از تکنیک‌های مختلفی استفاده می‌شود. مثلاً در فیلم «صلیب‌های چوبی» این تفاوت حس بصری بین خط مقدم و پشت جبهه، با تفاوت در نورپردازی و لوکیشن به مخاطب منتقل می‌کند. نیمه‌ی ابتدایی فیلم که شرح زندگی سربازان در پشت جبهه است، در استودیو و با سه منبع نور (استاندارد فیلم‌سازی استودیویی دهه‌ی ۱۹۳۰) فیلم‌برداری شده است. اما صحنه‌های خط مقدم تنها با یک منبع نور برای کل فضا فیلم‌برداری شده‌اند؛ فلذا صحنه‌های نیمه‌ی دوم فیلم، غرق در تاریکی هستند. به این ترتیب به نقل از کریستین تامپسون، تاریکی جنگ از طریق نورپردازی ویژه‌ی خط مقدم به تصویر کشیده می‌شود و وحشت و خشونت و ناامیدی جنگ جهانی اول به شکل رئالیستی بیان می‌شود (Thompson 2018). با این تمهید، حس بینایی سرباز در خط مقدم به شکلی بی‌واسطه‌تر به مخاطب منتقل می‌شود؛ مخاطبان فیلم نیز همانند سربازان خط مقدم، به دلیل نور کم، قادر به دیدن جزئیات چهره‌ها و فضاها نیستند (تصویر ۲۱).

تصویر ۲۱. صلیب‌های چوبی - مخاطب همانند سربازان خط مقدم جبهه، قادر به دیدن چیز چندانی در تصویر نیستند و بنابراین حس بینایی سربازان به شکلی واقع‌گرایانه‌تر به مخاطب منتقل می‌شود.

فیلم «صلیب‌های چوبی» در برانگیختن حس شنیداری مخاطب با حس شنیداری سربازان نیز موفق است. جایی از فیلم، سربازان فرانسوی، صدای حفر تونلی زیرزمینی را در زیر سنگر خود می‌شنوند و می‌فهمند که آلمانی‌ها بنا دارند تا در زیر سنگر آن‌ها بمب کار بگذارند. طی زمانی طولانی که سربازان در انتظار دریافت مجوز خروج از سنگر از سوی مقامات هستند، شنیدن صدای کلنگ (که نشانه‌ی پیشروی تونل زیرزمینی آلمانی‌ها است) تبدیل به تنها صدای صحنه و عاملی دلهره‌آور می‌شود. شنیدن صدای حفر تونل زیرزمینی توسط آلمانی‌ها و تبدیل آن به عاملی دلهره‌آور، نقش حس شنوایی را در درک تهدیدهای نامرئی جنگ برجسته می‌سازد. این تمهیدات، تاریخ اجتماعی جنگ را از طریق بازآفرینی حواس به مثابه‌ی امری عینی و حسی بازتعریف می‌کنند (تصویر ۲۲).

تصویر ۲۲. صلیب‌های چوبی - سربازی آلمانی در حال حفر تونل زیرزمینی برای کار گذاشتن مواد منفجره در زیر سنگر سربازان فرانسوی.

بررسی نمونه‌های سینمایی نشان می‌دهد که بازنمایی تجربه‌ی حسی سربازان در فیلم‌های جنگی، نه صرفاً از طریق روایت داستانی بلکه با استفاده‌ی دقیق از تکنیک‌های صوتی، بصری و نورپردازی انجام می‌شود. تجربه‌ی حسی سربازان از طریق تکنیک‌هایی همچون نورپردازی محدود و طراحی صدا، بازآفرینی می‌شود. همچنین تصاویر این فیلم‌ها با بازنمایی تماس‌های لمسی سربازان و واکنش سربازان به بو و مزه، حواس سرکوب‌شده‌ی سربازان را مورد تاکید قرار می‌دهند. این تمهیدات، با برجسته کردن حواس مختلف، توانسته‌اند تجربه‌ی بی‌واسطه‌ی سربازان در میدان نبرد را به مخاطب منتقل کنند و به این ترتیب تاریخ اجتماعی زیست سربازان را به شکل عینی بازنمایی کنند.

۴. نتیجه‌گیری

از بین حواس پنج‌گانه، بینایی و شنوایی بیشترین اهمیت را در سربازی دارند. هم در آیین‌نامه‌ی معافیت پزشکی و هم در کاربرد حواس در مراسمات و اطاعت، این دو مهم‌ترین حواس مورد نیاز سرباز هستند. اهمیت بینایی برای فرماندهان به دلیل نظارت بر نظم بصری است، در حالی که شنوایی به عنوان ابزار اطاعت سربازان از دستورات، نقشی کلیدی در ایجاد نظم ایفا می‌کند. این دو حس، علاوه بر کارکردهای عملیاتی مانند نگهبانی، در خدمت حفظ سلسله‌مراتب و اقتدار نظامی قرار می‌گیرند.

هرچند در منابعی مانند کتاب دانستنی‌های سرباز، استفاده از سایر حواس (مانند بویایی در تشخیص حملات شیمیایی) به صورت تئوریک اشاره شده، اما در محیط پادگان و دوران صلح، این کاربردها عمدتاً نادیده گرفته می‌شوند. بویایی، چشایی، و لامسه (با وجود نقش حیاتی در ادراک زیسته) از دایره‌ی حواس مورد توجه ساختار نظامی خارج شده و به‌شکلی نظام‌مند سرکوب می‌شوند. این سرکوب نه تنها بازتابی از نیازهای عملیاتی، بلکه بیانگر فاصله‌گذاری اجتماعی است. برای نمونه، حذف لامسه در برخوردهای روزمره (مانند ممنوعیت دست دادن)، به تثبیت رابطه‌ی مافوق و زیردست کمک می‌کند و تماس فیزیکی صرفاً به موارد اضطراری مرگ و زندگی محدود می‌شود. چنین رویکردی، ادبیات رسمی نیروهای مسلح را شکل می‌دهد که در آن تنها رابطه‌ی ممکن، مبتنی بر سلسله‌مراتب انضباطی است، نه برابری انسانی.

سینما با بهره‌گیری از تکنیک‌های مختلف، تجربه‌ی زیسته‌ی سربازان را فراتر از روایت‌های رسمی بازنمایی می‌کند. فیلم‌هایی مانند «نشان سرخ شجاعت» با استفاده از صدای طبل و نمایش صفوف منظم، وابستگی انضباط نظامی به بینایی و شنوایی را عینیت می‌بخشند. فیلم «وضع بشر ۲» با تمرکز بر فرمان‌های صوتی، حساسیت سربازان به نظم آمرانه را آشکار می‌کند. «خط باریک قرمز» از طریق نمایش واکنش‌های مختلف به محرک‌های حسی همچون صدای انفجار، اقتدار فرماندهان را منتقل می‌کند. «صلیب‌های چوبی» با نورپردازی تاریک و تمرکز بر صداها، مهیب (مانند صدای کلنگ در تونل‌های زیرزمینی)، به ترتیب محدودیت‌های ادراکی سربازان در خط مقدم و هراس از تهدیدهای نامرئی ولی قابل شنیدن جنگ را بازتاب می‌دهد. این آثار با ترکیب نورپردازی کم‌مایه و تاکید بر حاشیه‌ی صوتی محیطی فیلم، نه تنها زیست حسی سربازان را بازسازی می‌کنند، بلکه تاریخ اجتماعی سربازی را از منظر ادراک انسانی بازتعریف می‌نمایند.

این مطالعه بر اهمیت رویکرد تاریخ اجتماعی حواس در درک زندگی روزمره‌ی سربازان تأکید می‌کند. چنین تحلیلی نه تنها نقص‌های روایت‌های رسمی از خدمت سربازی را آشکار می‌سازد، بلکه با آشکارسازی نقش حواس در شکل‌دهی به روابط قدرت، درک ما را از زیست انضباط‌یافته‌ی نظامی عمق می‌بخشد. افزون بر این، ترکیب روش‌های تاریخی با تحلیل سینمایی، امکان دستیابی به روایت‌های همه‌جانبه‌تری از تجربه‌ی سربازی را فراهم می‌آورد. با این حال، محدودیت‌های این پژوهش (از جمله تمرکز بر دوره‌ی زمانی کوتاه و عدم دسترسی به خاطرات سربازان نسل‌های گذشته) نیازمند مطالعات گسترده‌تر تاریخی

تاریخ اجتماعی حواس در خدمت سربازی و ... (امیرسامان سلیمانی تپه‌سری) ۱۹۳

است. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی به بررسی تحولات تجربه‌ی حسی سربازی در بازه‌های تاریخی طولانی‌تر، مقایسه‌ی بین فرهنگ‌های نظامی مختلف، و تحلیل نقش رسانه‌های نوین در بازنمایی حواس بپردازند. در نهایت، این پژوهش بر ضرورت بازاندیشی در روایت‌های رسمی و توجه به «حواس سرباز عادی» به مثابه‌ی سوژه‌ای تاریخی تأکید می‌کند تا تاریخ نظامی نه صرفاً از منظر پیروزی‌ها و شکست‌ها، بلکه از دریچه‌ی تجربه‌ی انسانی سربازان بازگو شود.

پی‌نوشت‌ها

۱. فیزیولوژی، حواس را از نظر گیرنده‌های حسی به پنج دسته تقسیم می‌کند: ۱. گیرنده‌های مکانیکی [Mechanoreceptors] (لرزش [Skin Tactile Sensibilities]، احساس عمیق پوستی [Deep Tissue Sensibilities]، شنوایی، تعادل [Equilibrium]، فشار سرخرگی [Arterial Pressure]) ۲. گیرنده‌های دمایی [Thermoreceptors] (سرما و گرما) ۳. گیرنده‌های درد [Nociceptors] ۴. گیرنده‌های الکترومغناطیسی [Electromagnetic Receptors] (بینایی) ۵. گیرنده‌های شیمیایی [Chemoreceptors] (چشایی، بویایی، اکسیژن سرخرگی [Arterial Oxygen]، اسمولالیت، کربن دی اکسید خون، قند خون، آمینو اسید و اسیدهای چرب) (Hall & Hall 2021: 588). فهم فیزیولوژیک از حواس می‌تواند بر تاریخ اجتماعی حواس تأثیرگذار باشد؛ برای مثال حس چشایی نه تنها از طریق گیرنده‌های چشایی دریافت می‌شود، که همچنین گیرنده‌های بویایی نیز بخشی از حس چشایی را دریافت می‌کنند (Hall & Hall 2021: 674). در حالی که در شیوه‌ی سنتی تقسیم حواس، حس چشایی و بویایی مستقل از یکدیگر در نظر گرفته می‌شوند.

2. The Human Condition II: Road to Eternity. Director: Masaki Kobayashi. Year: 1959. Production Company: Shochiku Co., Ltd. Main Cast: Tatsuya Nakadai, Michiyo Aratama, Keiji Sada.
3. The Thin Red Line. Director: Terrence Malick. Year: 1998. Production Companies: 20th Century Fox, Phoenix Pictures. Main Cast: Jim Caviezel, Sean Penn, Nick Nolte, Elias Koteas.
4. Wooden Crosses (Les Croix de bois). Director: Raymond Bernard. Year: 1932. Production Company: Pathé-Natan. Main Cast: Pierre Blanchar, Gabriel Gabrio, Charles Vanel.
5. The Red Badge of Courage. Director: John Huston. Year: 1951. Production Company: Metro-Goldwyn-Mayer (MGM). Main Cast: Audie Murphy, Bill Mauldin, Douglas Dick.

۶. حواس در تاریخ پزشکی جایگاه ویژه‌ای دارد؛ مثلاً پزشکان فرانسوی چنان خوب از حواس خود استفاده می‌کردند که نهایتاً قادر شدند دریافت‌های حسی خود از بدن بیمار را در قالب معاینه‌ی فیزیکی (Physical Examination) طبقه‌بندی کنند. فرانسویان ادعا می‌کردند که ملتی احساسی

۱۹۴ تحقیقات تاریخ اجتماعی، سال ۱۵، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۴

(Sensualist) هستند و بنابراین مجذوب شواهدی هستند که از طریق کاربرد حواس پنج‌گانه‌ی خود می‌توانستند از بدن بیمار به دست بیاورند (Nuland 2005: 43).

کتاب‌نامه

آیین‌نامه‌ی معاینه و معافیت پزشکی مشمولان خدمت وظیفه عمومی (۱۳۹۳). مصوب ۱۳۹۳/۰۲/۲۱. آخرین بازدید: ۲ مرداد ۱۴۰۲. قابل دسترس در-<https://vazifeh.police.ir/page/page-news?id=1000197>
اسمیت، مارک ام. (۱۳۹۴)، "تاریخ اجتماعی حواس" در: تاریخ اجتماعی: دانش، روش، آموزش. گردآوری و ترجمه‌ی ابراهیم موسی‌پور بشلی و محمدابراهیم باسط. تهران: سمت.
حسن‌پور، محمد (۱۳۹۷)، «تحلیل عکس‌های اجتماعی بر اساس تاریخ اجتماعی بو»، تحقیقات تاریخ اجتماعی، پاییز و زمستان ۱۳۹۷، سال هشتم، شماره ۲، صص. ۱۹-۴۰.
حسن‌پور، محمد (۱۴۰۰)، «ادراک لامسه‌ای در تحلیل عکس‌های اجتماعی»، تحقیقات تاریخ اجتماعی، دوره ۱۱، شماره ۱ (شماره پیاپی ۲۱)، بهار و تابستان ۱۴۰۰، صص. ۳۵-۶۲.
معاونت تربیت و آموزش مرزبانی فرماندهی انتظامی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰)، دانستنی‌های سرباز: ویژه مرزبانی. تهران: انتشارات ناجا.

- Classen, Constance (2012), *The Deepest Sense: A Cultural History of Touch*, Urbana, Chicago, and Springfield: University of Illinois Press.
- Corbin, Alain. (1986), *The Foul and the Fragrant: Odor and the French Social Imagination*, Leamington Spa, Hamburg, and New York: Berg Publishers.
- French, David. (2005), *Military Identities: The Regimental System, the British Army, and the British People, c.1870–2000*, New York: Oxford University Press.
- Hall, John E. & Michael E. Hall (2021), *Guyton and Hall Textbook of Medical Physiology* (14th ed.). Philadelphia: Elsevier.
- Howes, David (Ed.) (2005), *Empire of the Senses: The Sensual Culture Reader*. Oxford and New York: Berg Publishers.
- Mohammadioun, Maziya & Mohamad Hasanpur (2023), The analytical study of the social history of sound based on the photographic documents of the Qajar era, *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 20(120), 43–56.
- Mortenson, Christopher R. & Paul J. Springer (Eds.) (2019), *Daily Life of U.S. Soldiers: From the American Revolution to the Iraq War*, Santa Barbara: Greenwood.
- Nuland, Sherwin B. (2005), *Doctors: The History of Scientific Medicine Revealed Through Biography*, Chantilly: The Teaching Company.

تاریخ اجتماعی حواس در خدمت سربازی و ... (امیرسامان سلیمانی تپه‌سری) ۱۹۵

Reinarz, Jonathan (2014), *Past Scents: Historical Perspectives on Smell*, Urbana, Chicago, and Springfield: University of Illinois Press.

Smith, Mark M. (2007), *Sensing the Past: Seeing, Hearing, Smelling, Tasting, and Touching in History*, Berkeley: University of California Press.

Strachan, Hew (2020), "Michael Howard and the dimensions of military history," In: *War in History*, 27(4), 536–551.

Thompson, Kristin (2018), The darkness of war in Wooden Crosses, *The Criterion Channel*. Retrieved May 2, 2025, from <https://www.criterionchannel.com/the-darkness-of-war-in-wooden-crosses>